

Műemlékvédelem, önvédelem

Zádor Mihály egyetemi tanárral beszélget
Deregán Gábor

Magyarország területén ma körülbelül 10 ezer, megóvásra érdemes építészeti érték található, hivatalosan 8691-et tartanak számon. Minden módon megőrzendő műemlék 1870, műemlékjellegű épület 5632, városképi jelentőségű építmény 1189 van hazánkban. Funkciójukat tekintve: 2374 a lakóház, 1246 a középület, 2658 egyházi és 1256 népi műemlék. Háromszázötvenöt templom- és várorom dacol az idővel. Nem tartozunk tehát – műemlékek vonatkozásában sem – a gazdag nemzetek közé. Történelmünk tanúit és idézőit jobbra a történelmi viharok tizedelték meg. Éppen ezért kötelességünk a megmaradtakat gondosan megőrizve, utódainknak is átörökítenünk. Ez a feladat.

És mi a valóság? – kérdezem Zádor Mihály professzortól, a Budapesti Műszaki Egyetem tanárától, aki számos szakkönyv szerzője, az egyetemen az építészhallgatóknak műemlékvédelmet ad elő és a műemlékvédelmi szakmérnökök képzését irányítja.

Nincs okunk a szégyenkezésre – válaszolja. – Nincs, mindenekelőtt önmagunk, ám a külföld előtt sem. Ez utóbbinak azért van jelentősége, mert az utóbbi esztendőben világszerte a figyelem előterébe került a múlt emlékeinek a megóvása. Annak ellenére, hogy ez mindenütt számottevő anyagi terhet jelent. Ma – minden bizonnyal – nincs olyan ország a földön, ahol úgy szüntetnék meg egy-egy évszázados műemlék, városnegyed felújításának kétségtelenül nem kis gondját, hogy bulldózert eresztenének neki. Persze gyors, egyszerű és olcsó ez a módszer, milliókat nyerni lehet vele, de milliókat is veszíthetünk általa. Ma a legtöbb országban törvény szabályozza a műemlékvédelmet, s az országok többsége elfogadja a műemlékvédelem nemzetközi alapelveit, amelyeket az 1964-es *Velencei Charta* rögzít. Mi nemhogy elfogadjuk, mi részt is vettünk a Charta előkészítésében, a hazai műemlékvédelem azt megelőzően is ezen elvek szerint tevékenykedett. Magyarország egyébként egyike volt azoknak az államoknak, amelyek elsőként készítettek jegyzéket – már a múlt század végén! – műemlékeikről. A máról pedig elmondhatjuk: törvényeink nemzetközileg is korszerűek, korszerű – és remélem, hogy a jelenlegi átszervezéssel még ütőképesebb lesz – műemléki szervezetünk is. Az utóbbi időszakban évente 6–800 millió forintot fordítunk műemlék épületek helyreállítására.

Bocsásson meg, hogy megszakítom. Úgy érzem ugyanis, hogy a műemléki kérdésben sajátos tudathasadásnak lehetünk tanúi. Számos jelből arra lehet következtetni, hogy a múlt értékeinek megóvása már-már nemzeti ügy, gondoljunk például a pusztuló kastélyaink körül kialakult televíziós- és sajtóvitára. Ugyanakkor nem eléggé elszigetelt vélemény az is, hogy minek „annyit kidobni ócska romokra, dűledező, csákányra érett házakra!” Magas színvonalú a műemléki kultúránk, mondjuk. De kik vannak e többes számon belül és kik kívül?

Azt hiszem, sokak számára tisztázatlan a műemlékvédelem célja, és ebből adódnak a félreértések. Még a legnemesebb szándékú és művelt emberek is, akaratlanul is, mai lehetséges funkciója szerint ítélnék meg például egy középkori lakóépületet. Vagy praktikusán számolnak: ennyi és ennyi milliót költ rá az állam, „rendes” ház mégsem lesz soha belőle; hány korszerű lakást lehetne felhúzni ezen a költségen! A gondolatmenet így igaz. Csakhogy a *műemlékek megóvásának az elsődleges célja kultúrpolitikai, a műemlékek múltunk műzeumokból őrzött tárgyi emlékeikhez hasonlatosak*. Sajátos módon soha senkiben nem merül fel, hogy egy-egy értékes régi festmény restaurálása „megéri-e”. Nem keressük a használati értéket a múzeumi tárgyaknál, s ez természetes. Nem mérlegetjük, hogy például egy török kori kancsó árán hány, ma készült kancsót lehetne venni, s egy honfoglalás kori szabályt sem aszerint ítélnék meg, hogy ma miként tölti be funkcióját. Bizonyos – talán nem is tudatosult – gondolkodásbeli változás már érzékelhető a műemlékek vonatkozásában is. Például a rom-konzerválások megítélésénél. Azt hiszem, senki számára nem kérdés, hogy a forintmilliók ellenértékéért lehet-e majd lakni például a visegrádi várat? Gyakran idézem hallgatóimnak is *Ipolyi Arnold* száz éve papírra vetett figyelmeztetését: *minden műemlékünk történelemkönyvünk egy-egy lapja, elvesztése számunkra pótolhatatlan lehet, mert esetleg semmilyen nem forrásból sem tudunk történelmünkkel, múltunkkal kapcsolatos kérdéseinkre fényt deríteni*. Elsősorban kultúrpolitikai szempontból kellene tehát műemlékeinket, műemlékvédelmünket megítélnünk. És örömteli, külön haszonként, mintegy ráadásként elkönyvelnünk, ha még ma is használhatók! Némiképpen más a helyzet a *műemlékjellegű* lakóházaknál, amelyek – a jogszabály így fogalmaz – *lehetőleg fenntartandók*. Felújításuknál – kétségtelenül – nyomósabb érv a gazdaságosság – gazdaságtalanság, s nem elhanyagolható mai hasznosításuk mikéntje sem. Nagyon indokolt esetben a műemléki szakemberek megadják, bár fájó szívvel, a bontási engedélyt is. Szerencsére azonban az utóbbi időben ritkán fordul ilyen elő. Az építészek, városrendezők ugyanis világszerte – s nálunk is – rájöttek arra, hogy régi, patinás épületegyüttesek, utcák, városnegyedek nélkül nincs arculatuk, hangulatuk a településeknek. Kötődnek hozzájuk, és ily módon városukhoz is az emberek. Ma már lényegében mindenütt féltő gonddal óvják az épített környezetet és annak humán karakterét. Szemben a húsz év előtti gyakorlattal, amikor még sok helyütt uralkodott a bulldózer-szemlélet.

Nálunk?!

Az említett káros szemlélet Magyarországon sohasem volt uralkodó, s főképp nem emelkedett soha a hivatalos „műemlék-politika” szintjére. Azonban az 1960-as években még hazánkban is előfordult, hogy romboltak le műemlékjellegű épületeket, sőt műemlékeket. Többnyire helyi vezetők döntéseinek következményeként. Elégé átlalános volt az a gondolkodásmód, hogy nagyobb gond és teher a régi épület felújítása és majdan fenntartása, mint lebontása és helyére új építése. Az arra illetékesek mérlegetek és – döntöttek, valahogy. S ha nem is büszke fővel, de vállalták a döntés felelősségét. De mit szólunk a sunyi rombolókról? Azokról, akik elfordították a fejüket, amikor „véletlenül” nekiment a bulldózer a kétszáz éves udvarháznak! Nekiment, és utána már vita nem volt. Mert ki akarna téglahalmzát újjáépíteni?

Kijárt érte a büntetés?

Kijárt volna ... De ez átvezetne az építési hatósági területre, s ott olyan kérdésekbe bonyolódna bele, mint a kiszabható bírság mértéke (mellesleg: alacsony), a szándékosság, a bizonyíthatóság, az egyszemélyi felelősség. Az 1960-as évek bontásainál maradvány: fel-felbukkant olyan indíték is, amelyet meg kell értenünk; csupán az akkori gyógy móddal nem értettünk egyet. A védett épületek lakóinak életkörülményeire gondolok. Vitathatatlanul jogos igényük volt és az ma is, hogy korunknak megfelelő, elfogadható körülmények között éljenek. Márpedig – s ez talán nem szorul bővebb kifejtésre – a mai mesterek által érintetlen, nedves, egészségtelen műemlék épületek, lakások ennek az elvárásnak aligha felelnek meg. Lakóiknak vizsgaszul pedig nemigen szolgálhat az a tudat, hogy felbecsülhetetlen értékű, páratlan nemzeti kincsünk lépcsőit koptathatják nap mint nap. Nem beszélve arról, ha „műemlék-műveltségük” sincs az elvárható legminimálisabb szinten sem, ha felfogni sem tudják, miért van oly nagy becsben a házuk. Ők a pokolba kívánják, s nem kell sok hozzá, hogy megkérdőjelezzék általában az egész műemlékvédelmet. E nagyon is élő problémának természetesen nem a lebontás a megoldása, hanem a korszerűsítve felújítás.

Korszerűsítve felújítás?

Igen.

Műemlék és korszerűsítés, egymásnak látszólag ellentmondó fogalmak.

Pedig nincs ebben semmi rendkívüli, s főleg nincs, ami eretneken új lenne. A kétségtelenül nagyon haladó magyar műemléki jogszabályok már csaknem két évtizede tartalmazzák: *műemlék lakóházak felújításakor a lakásokat korszerűsíteni is kell! Még azon az áron is, hogy bérlemény szűnik meg!* Kimondani ezt akkor, amikor – ismerve a lakáshelyzetet – minden bérleményt minden eszközzel védünk, védünk, rendkívül bátor tett volt, s azt bizonyítja, hogy a törvényalkotók felelősséggel ítélik meg a műemlékek jelentőségét, s bele tudják képzelni magukat az azokban élő lakók helyzetébe is.

Ez öröndetes. De itt van egy másik gond. Százmilliókat költünk értékeink megóvásá-ra, milliókat egy-egy épületre. Szakmunkásainknak feltehetően a java hónapokig, sőt évekig munkál-kodik minden tehetségét s talán a szívét is beleadva például egy-egy budai várbeli polgárház rendbehozatalán. Elkészülnek vele, s gyönyörűség látni munkájuk eredményét. Aztán eltelik egy kis idő és – elkezd felfelé kúszni a talajvíz grafikonja. Kiűtnek a salétromfoltok, peregni kezd a vakolat. Van ennek az egész gigászi erőfeszítésnek értelme így?

A műemlék épületek népbetegsége a faldnedvesség. Eleink alig ismerték a falszigetelést, és az akkori viszonyok között ez kevésbé is volt szükséges. A mi feladatunk, hogy utólag – helyettük – elvégezzük ezt. De hogyan, mi módon? Világszerte évtizedek óta kutatók százai keresik a megoldást, és ki is dolgoztak különböző eljárásokat. A műegyetemen munkatársaimmal mi is „beálltunk a sorba”, és vegyész barátainkkal végzett kísérleteinket több mint tíz évvel ezelőtt siker koronázta. Ma már nemzetközileg is visszaigazolt az általunk kidolgozott úgynevezett *szilikofób-anhydro kémiai falszigetelési mód*. Gyakorlati tapasztalatok szerint viszonylag egyszerű, gyors, aránylag gazdaságos, nincsen szerkezete, ami meghibásod-hatna, nem igényli az épület megbontását, és nemcsak hosszú időre, hanem remélhetően véglegesen megszünteti a falak nedvesedését. Ebben nagy szerepe van a megelőző diagnosztikai vizsgálatnak és a tervezés kellő gondosságának, meg a technológiai feyelem betartásának. Ma már az építők, mielőtt hozzáfédenének a felújításhoz, az utólagos falszigetelést végzik el. Nem is tehetnek mást, az 1970-es évek közepétől a műemléki előírások is kötelezik őket erre. Mint ahogy arra is, hogy korszerű, időt álló anyagokat használjanak a restaurálásnál. Hogy többé ne üssön ki a „hullafolt”, ne peregjen a vakolat. Mindennek nagy a gazdasági jelentősége. De talán megbocsátható nekem, ha én ennél is nagyobb jelentőségűnek tartom: talán ilyen módon is sikerül műemlék-barátokká megnyernünk embereket. Látják: nem Déva várakat építünk.

Szükség is van erre. A „várvédők” nemes szándéka ugyanis nem mindig talál általános megér-tésre. A „műemlékeseket” a közvélemény egy kicsit afféle megszállottaknak, fanatikusoknak te-kinti, akik képesek egy szegletért, egy körörszáért öltre menni. Megnyerő tulajdonság ez, mindaddig, míg nem ütközik más érdekekkel. Mindjárt „kukacoskodókká”, „örülteké” válnak, ha például látszólag jelentéktelen apróságokért leáll az építkezés. Akadékoskodnak, mondják Önökre az épi-tők, a beruházók. Mi erről professzor úr véleménye?

Mi tagadás, főképpen a múltban, gyakran vádoltak minket túlzott merevséggel, s volt is annak valami alapja. Ma már meglehetősen ritkán hangzanak el ilyen vádak. A felügyelőségek munkatársai természetesen ma is nemet mondanának arra, ha például valahol egy gyönyörű stukkós mennyezetű termet kívánnának felszabdálni közfalakkal. Ilyen s hasonló kívánság, szándék nálunk szerencsére már ritkán fordul elő. Ez ugyanaz lenne, mintha egy gyönyörű klasszicista stílusú ház homlokzatán befaloznánk egy ablakot. Az épület ugyanis – eléggé közismerten – nemcsak homlokzatában műemlék, hanem alaprajzá-ban is. Ezt pedig igyekszünk minél teljesebben megőrizni, miközben hozzájárulunk a mai, civilizált életkörülményekhez nélkülözhetetlen mellékhelyiségek kialakításához. A kettő együtt természetesen csak kompromiszumok árán lehetséges, bár nem szívesen használom ezt a kifejezést. Talán pontosabb, ha azt mondom: igyekszünk a kétféle igény összhangját megtalálni. Nem kis lecke a helyreállítást tervező építészek számára az adott műemlék épület és az időt álló, korszerű építőanyagok összhangba hozása sem.

Védett épületeink jelentős hányadára jellemző, hogy különböző korok stílusjegyeit viseli magán. Minden kor embere elhelyezte rajtuk névjegyét. Mi melyik idő emléket védjük meg bennük?

A helyreállítás elvei változnak, fejlődnek. A múlt század második felében például a purizmus úgy válaszolt, hogy az adott épületen kiválasztotta a domináns stílust, minden mást letisztított róla, s annak jegyében hozzátévezett, kiegészített. Napjainkban is szállóige tanszékünk egykori professzorának, az Országház tervezőjének *Steindl Imréné* a mondása: „Mit értettek a régiek a gótikához! A ma is érvényes elveket először – 1931-ben – az Athéni Charta rögzítette, és a Velencei Charta ezt fejlesztette tovább 1964-ben. Eszerint a műemlékeket *autentikusan* kell helyreállítani. Hazánkban már az 1910-es években ezt vallotta *Möller István*, tanszékünknek szintén egykori vezetője, s ennek megfelelően irányította például a zsámbéki középkori templomrom helyreállítását. Mit jelent az autentikus helyreállítás? Az adott műemlék történeti folyamat során jutott el végső, mai formájáig, ezeket a fejlődési szakaszokat meg kell őriznünk és meg kell mutatnunk az utókornak. Írott és íratlan törvény: az épület arculatáról a helyreállítás után minden periódus leolvasható legyen! Az elv átültetése a gyakorlatba semmilyen különö-sebb gondot nem jelent akkor, ha a különböző korok, különböző stílusok egymás mellett élnek, például az épület homlokzatán. Nehezebb azonban arról dönteni, hogy mit őrizzünk meg, ha a különböző korok a szó szoros értelmében *egymásra rétegződtek*, ha például a középkori falakat barokk homlokzat fedi, s netán még a klasszicizmus mesterei is elvégezték a maguk munkáját. Ilyen esetekben a felújítást tervező építészek, a megelőző tudományos kutatások eredményeinek és a műemléki szakemberek véleményének birtokában határoznak arról, hogy a műemlék mely stílusát őrizzék meg. Kétségtelen: ahogy ma állnak előtünk az autentikusan helyreállított épületek, úgy sohasem léteztek. Ezek az évszázadok során – és ma is! – alkotó ember különös ajándékai a ma emberének. Érdemes végigsétálni a budai várban és ilyen szemmel is körülnézni.

Építünk-e mi, ma Magyarországon középkori várakat?

Nem! Magyarországon „új műemléket” tilos építeni! (Ez alapvető tervezési elvünk, ezt tanulják az egyetemen a hallgatók is.) Némely országban viszont idegenforgalmi okokból a kelleténél is jobban helyreállítanak műemlékeket. Így született meg pl. Kréta szigetén a knosszosi vár egy romjaiból újjáépített részlete.

És hogy ítéli meg a magyar műemlékvédelem például a varsói belvárost, amely közismerten a II. világháború után felépített mása a háború előttinek?

Ebben az esetben eltekintünk műemlékvédelmi elveinktől. Elismerjük, nagyra becsüljük, társadalmi-politikai tettnek minősítjük a II. világháborúban sokat szenvedett népek ragaszkodását – még ilyen formában is – értékeikhez. Megszokott, szeretett környezetük elvesztésébe nem nyugodtak bele, s az újjáépítést megkönnyítette, hogy eredeti rajzok, fotók, leírások álltak rendelkezésre. Hasonló törekvéssel másutt is lehetett találkozni, így született újjá például a kölni Szent Mária-templom. Mi nem tartjuk követendőnek a műemlékvédelemnek ezt a gyakorlatát, bár ha egy-két, az 1944/45-ös ostrom után helyreállított budai várbeli lakóépület vakolatát kissé megbontanánk, meglepődnénk. Falaik fele régi, fele új téglából van . . .

Kérem, térjünk vissza a helyreállított, mai formájukban korábban sohasem volt műemlékeinkhez. Amelyeknek egyikéről-másikáról szinte egész történelmünk, múltunk leolvasható . . .

Annak, aki képes meghallgatni, hogy egy épület mit beszél . . .

Hogy érti ezt a professzor úr?

Értékeink eszmei hasznosítása, műemléki propagandánk a szükséges szinttől messze elmarad. Ha elfogadjuk és világosan látjuk műemlékvédelmünk célját, akkor azt is látnunk kell, hogy egy-egy középkori lakóház, barokk templom, klasszicista stílusú középület, kastély vagy kúria rendbe hozásával céljainknak csak a közelébe jutunk el. E különleges történelemkönyv lapjait – valljuk be – a milliók számára ténylegesen tele is kell írunk; ismerve történelmi, művészeti oktatásunk helyzetét, nem várhatjuk el reálisan tőlük, hogy a kövekből, boltozatokból, a festett homlokzatokból olvassanak. Javaslom, járjon végig tíz műemléket; vajon hány helyen talál ismertetőfüzetet, prospektust vagy akár egy magyarázó szövegű táblát?

Táblát mindenütt!

Nem az úgynevezett „pecsétekre”, a hivatalos műemléki táblákra gondolok. Azok valóban fellelhetők minden épületen, de csak annyit tartalmaznak, hogy ilyen vagy olyan stílusú az épület, épült ekkor és ekkor, építette ez és ez.

Érdekes és eléggé részletes tájékoztatók olvashatók műemlék templomaink belépőjében . . .

Ezek már közelebb vannak az általam nagyon hiányolt műemléki magyarázatokhoz, bár legtöbbjük csak történelmi adatok közlésére szorítkozik. Az emberek többsége ahogy mondani szokták: általában becsüli a műemléket, általában egyet is ért törekvéseinkkel. „Általában” azonban csak odáig jut el, hogy felkeresi és megcsodálja a remekmű építményeket, talán büszke is rájuk s – továbbmegy. Arról azonban aligha tud valamit, hogy konkrétan miért érdemesek a műemléki védettségre, milyen szerepet játszhattak a magyar – netán az egyetemes – kultúrában, történelemben, milyen helyet foglaltak el az építészettörténetben vagy a néprajzban, a zenetörténetben, a település múltjában, mennyiben és milyen módon voltak tanúi egy letűnt kornak. És még sok mindent nem tud róluk, és még sok mindent kellene elmondanunk az embereknek műemléceinkről. De el kellene mondanunk, mert az épületek az emberek többsége számára hallgatagok. Az építészettudományt ugyanis rendkívül elvont művészet. S úgy művészet, hogy egyben tudomány és ipar. Képtelen narratív elbeszélés, s ebben a zenével rokon. Ezért nevezik megfagyott muzsikának az építészettudományt. Segíteni kell tehát, hogy mindenkinek megszólaljon.

Kiknek kellene cselekedniük annak érdekében, hogy műemlékvédelmünk ilyen vonatkozásban is, tehát teljes egészében elérje a célját?

Főként a kulturális életünk irányítóinak. Magyarországon az a legtöbb országtól különböző helyzet alakult ki, hogy építészeti értékeink ápolása nem a művelődési, hanem az építési tárca hatáskörébe tartozik. Előnyös ez a helyzet a műemlékvédelem számára anyagilag és szakmailag. Nem hiszem azonban, hogy értékeink eszmei hasznosítása kizárólag, vagy nagyrészt e tárca feladata lenne. Itt, a képzeletbeli stafétát adásánál, illetve együttes vitelénél érzek én zökkenőket. Mennyiségben sem lebecsülendők, erkölcsi, eszmei értékükben pedig felbecsülhetetlenek műemlékeink. Megóvásukra, helyrehozatalukra százmilliókat költünk, kulturális nevelő funkciójukat a lehetségesnél mégis kevésbé töltik be.